

Profán ikon

Nagy Lászlóról, egy verselemzés ürügyén

Hogy fogadjuk ezt a verset első olvasásra?

Merész vágásaival, szeszélyesnek tetsző képváltásaival arra tesz hajlamosá, hogy felszínesen irodalmias jólétesültséggel rávágjuk: látomásvers — szürrealisztikus, álomszerű megidézése az apa szellemének.

Így talán az örök észlelik a ködös várfokon az öreg király árnyát. Az ifjú Hamlet többet tud és többet sejt. Nemcsak, mert ismerte apja minden mozdulását annak életében. Hanem azért is, mert gondolkozott róla, s képzeletének erejét megfeszítve, maga elé is idézte. Próbáljuk az ő módszerét személynél — próbálkozzunk legalább a drámabeli színész módszerével, aki — színház a színházban — az öreg Hamletet megjeleníti, s ebben a tanú, a királyfi elbeszélésére hagyatkozik.

Sok versét ismerjük Nagy Lászlónak, amelyben apjáról beszél: *Apám* (1955), *Rege a tűzről és jácinról* (1956), *A Zöld Angyal* (1965), *Ég és föld* (1968) — ezeket apja életében írta. Az *Ég és föld*hez ide kíváncsozok, hogy nem az ő édesapja személy szerint, akit Atyának nevez, mint ahogy a Fiúk sem azonosíthatók a két költőfiúval, Nagy Lászlóval és Ágh Istvánnal. Itt szimbolikus alakká lényegül át az apa személye, de ugyanarra a sorsra és mentalitásra ismerünk benne, mint például *A Zöld Angyalban* megnevezett „apám”-ban, vagy a poémának ebben a mondatában: „én vagyok immár a töretni-való atya” — a költő fájdalmasan azonosul a halálra ítélt paraszti világ kárvallott hősével.

Halála után a következő versek örököltik meg az apát: *A Sasorrú temetése* (1969) — ezt követi a *Versben bujdosó* kötetkompozíciójában, a *Seb a cédruson* ciklusban a *Madárijesztő* (valószínűleg ugyanabból az évből), *Vértanú arabs kanca*, *Apánk a másvilágról*, *A fekete pátriárka*, *Életem* — utóbbiak a hetvenes években születtek.

Ez a sorozat — a korai *Családdal* kezdődően, így az anya-versekkel gyönyörű szimmetriában — kirajzolja, hogy az apa személye szenvedéssel, küszködéssel teli életet kapott a sorstól; hogy „a kemény szerszámok csillaga”-ként példakép az alkotó munkában; hogy a „töretni-való atya”-ként áldozat, a társadalmi átalakulás vértlen vesztese; hogy hivatlan látogatóként halála után is a lelkiismeret ébrentartója; hogy felejthetetlen emlékek, évszázados hagyományok és erkölcsök megörökülő őrzője, s hogy egy művészileg rekonstruált, illetve megteremtett paraszti mitológia egyik főszereplője, szakralizált ikonalakja.

Ha mindezen versek és vallomások ismeretében (az *Életem*, mint költői próza, vallomásnak veendő) közelítünk a *Madárijesztő*hez, ha magunk elé idézzük *A Zöld Angyal* világát, melyben a természet mintegy visszaveszi az elárvult otthont, a gyommal borított udvart, az omladozó istállót, pajtát, a sárból vert falakat s a megroggyant tetőzetet, s ha kiismerjük Nagy László

képkalkotó módszerét — már nem jelentjük ki könnyelműen, legföljebb jókora fenntartással, hogy ez látomásvers.

Madárijesztő

*Apánk lobog a dombon
pedig eltemettük
ím ahol a nap süt
apánk lobog a dombon*

*avítt hacuka rajta
az a rojtos foltos
gombja csigaház csak
derék-öve csak szalma*

*de melle kosarában
zsebe éjjelében
lepkegubó-patron
ott rejtve aranyláng van*

*hát jónapot atyuska
de csak zúg a dombon
örként hadonászik
tilt rátörni a jussra*

*egy rögeszme bohóca
ami nincs vigyázza
játssza csak a gazdát
e büszke bice-bóca*

*a szárnyak özönére
seregély-rohamra
ágyu helyett lepke-
gubót sütöget mérge*

*de lepke-ütegével
öli hahotámat
szégyenemet vérként
az égre löki széjjel*

*már búsulom e cirkuszt
hamu dől hajamra
mellemre kitűzők
egy vér-pepita cirkot*

*a nyár is lezabáltan
nyikorog a szélben
furcsa aratás van
az én fejem a zsákban*

*apánk lobog a dombon
pedig eltemettük
rongyai dűhével
apánk lobog a dombon*

Kétségtelen, vannak Nagy Lászlónak olyan versei, amelyek a logikai megértéshez kevés támpontot adnak — művészi elvük a radikális költői világteremtés, mely már alig emlékeztet a valóságra. Ilyennek érzem például a *Rossz álom, február 17, A nagy atlanti homályban, A zöld sátor éléglája, a Számadás egy pillanatról* vagy a *D. asszonyinak, délre* címűeket. A *Madárijesztő* azonban — az életmű nagyobb felével együtt — olyan vers, melyre ráillenek a költő ezen szavai: „a látszatit és a valóságost egységbe fogja” (*Megismerés, nyelv és vers*).

A visszatérő szerkezetű vers (az utolsó versszak az első variánsa) az első szakasz kezdő igéjével máris megteremti a látvány és a látomás egységét: a *lobog* szónak kettős jelentésbeli emanációja van. Az egyik profán, a másik szellemi.

Vegyük előbb a profán jelentést. A dombon, az egykori parasztbirtok magaslátán áll a madárijesztő. Saját, levetett gönceiből talán még az Apa állította föl. Az alaphelyzetben enyhe komikum és öngúny rejlik: a „bicebóca” figura a gazda ruháit viseli, s funkciójával is őt helyettesíti. Nevetéses voltát a népnyelv is őrzi, „madárijesztőnek” nevezvén minden ágrólszakadt, toprongyos alakot. Magukra adó gazdák, ha szegények voltak is, ha gond volt mindig is a kabát, kalap, az elesettség bábfiguráját látták benne. Mégis a birtokos helyett ágál és *lobog* a szélben, riogat seregélyt, verebet, varjat. Domb az iszkázi emlékház mögötti telken nemigen emelkedik, ha igen, lankának is enyhe. Hiába keresem húsz évvel a vers keletkezése után a nyomát, sem itt, sem kilométerekkel arrébb, a Somló szoknyáján — ahol Nagy Bélának szőlője volt — nem találhatom.

Közbevetőleg: volt baj elég a madarakkal — az *Anyám és a madarak* vall erről. „Madarakkal küzdök — írja anyám. / Örvényetekben látom, sötétlő / agresszióban pirkadat óta, / forgolódik, jajgat, vérző kereszt. // Madarak, országot járó malmok, / mész-csöből ácsoltak, velőtlenek, / égszínkék gyomruiak, gyors emésztők, / szívre és emlékre rondítatok.”

Az első és mindjárt az egyik legfontosabb költői információnk megvan tehát — a köznapi oldaláról: a madárijesztő rongyai lobognak a szélben. De mindjárt benne van az első sor állításában az is, amit „szellemi”-nek neveztem. Egyszerre vehetjük mindennapi közlésnek és átszellemítő metaforának a kijelentést: „Apánk lobog a dombon” — ő maga! —, „pedig eltemettük”. Lobog, mint a tűz, mint a délibáb.

Profán megjelenítése folytatódik a második szakaszban — az „avított hacuka” *rajta* van, őt rejti és teszi ugyanakkor jelenvalóvá. Aztán bekövetkezik az a Zöld Angyalból ismert mozzanat, hogy a természet visszaveszi az egykor belőle kiváltat, az ember alkotta világot, s magát az embert is. Ez Nagy László mindenkori panteizmusára vall. Mint világnézetet, sehol nem fejt ki ezt, de szemléletében mindenütt jelen van. A természet az ő számára — akárcsak paraszti ősei számára — nem ellenség, hanem ellenfél. Mint a ló, amelyet be kell törni, hogy szolgáljon, majd testvérré kezesüljön.

Látszólag díszítő, valójában mély értelmű részelemek jelzik, hogy az Apa immár a természet részeként van jelen: „gombja csigaház csak” — nem gyöngyházból esztergált gombokról beszél a költő, hanem a ruhára felmászott csigákról; lehetfinom különbség, mégis elég, hogy metaforikusan egymásra vetítse a szemléletnek, s gondolatilag elválassza az értelemnek az emberi és a természeti világot.

Miként értsük, hogy „zsebe éjjelében / lepkegubó-patron / ott rejtve aranyláng van”? Nem hálás feladat egy komplex kép magyarázata. Mégis megteszem, mert többszöri tapasztalatom, hogy az olvasók nehezen fejtik föl ezt a hasonlat-„gubót”. A madárijesztő kabátzsebébe lepkék fészkeltek, otthagyták bábjaikat. De idővel ezek kibomlanak, s felszáll belőlük az újszülött lepke. Az „aranyláng” eszerint ismét profán értelmet kap, mely aztán a szakrális magasságba röppen; mielőtt arra gondolnánk, hogy valaminek a *génusza* rejlik a kabátzsebben, gondoljunk arra a pofonegyszerű körülményre, hogy a gubó burkából kiszabaduló lepkének sárga — azaz arany — színe van, melyről már könnyű elképzelni, hogy a pillészárnyak verdesésekor lángként lobog. (Íme, már megint a *lobogás*, ami szép, ünnepélyes, pompás — mégsem pusztá dekoráció, mint annyi másodrendű poéma esetében, hanem átszellemült földi valóság, élettény, köznapi jelenség elsősorban, s csak ennek révén magas értékű szimbólum.) A zsebben hordott öngyújtó felkattintott lángja is beletartozik a kép asszociációs mezejébe. De főleg a riasztó-pisztolyé.

Nem délibáb, nem lidérc, nem szürrealista jelenés, amiről, akiről szó van. Konkrét tárgy, amely az Apát idézi föl, sorsában, karakterében. Szeretetteli gúnnyal szólítja meg a versben beszélő: „hát jónapot atyuska”. A válasz: „de csak zúg a dombon / örként hadonászik / tilt rátörni a jussra”. Hogy is mondják a Fiúk az *Ég és földben*? „tombolj a siring, egy por-szemed se kell örökölni”. Másutt: „Kellene vigadnod végre, hogy utódaid / felszálltak az aklok mocskából, az osztozkodás / fertőiből, lélekferdítő kuporiság / tébolyából...”

De nemcsak a fiú — vagy fiúk — jussáról van szó. Akkor megmaradhatna a komikum szintjén. S ez látszólag így is van — „egy rögeszme bohóca / ami nincs vigyázza / játssza csak a gazdát / e büszke bice-bóca”. Így van a következő szakaszban is — lepkegubók patronjait sütögeti mérge a seregély-rohamra.

Ezen a ponton, a „seregély-roham” jelképiségében fordul át a komikus figura tragikusba. Mert nem a családtagok akarják széthordani a „jusst”, évszázados családi marakodások tárgyát a falu életében. A külvilág — mindaz, ami rátámadhat az ősök átkozott és megszentelt földjére. A lélekbeli fordulat itt következik be, túl a vers közepén: „de lepke-ütegével / öli hahotámat / szégyenemet vérként / az égre löki széjjel” — a kinevetett megszégyenítővé magasztosul, hatására kozmikus arányú szégyen árnyékolja be a világot.

Nem cirkuszi bohócként hadonászik már az a holt rongyábu, mely egyben az Apa szelleme. A „hamu dől hajamra” magában foglalja azt az ősi rítust, melyben a vezeklő — közönségesebben mondva — hamut hint fejére. Profán békejelként tüzi ki mellére a vers egyes szám első személyben szólója a „vér-pepita cirkot”. Azonosulást jelez már ez a gesztus: a rögtönzött jelvény ugyanabból a kelléktárból való, melyből a madárijesztő.

Az utolsó előtti szakaszban tágul ki, emelkedik általános érvényre a büntudat és a vezeklés, a teljes azonosulás: „furcsa aratás van / az én fejem a zsákban”. Ismét *A Zöld Angyal* szavai visszhangzanak: „én vagyok immár a töretni-való atya”. Más szóval: engem büntessenek az égi és földi erők, lélekből én képviselem őt. És ugyanakkor: én vagyok az, aki bűnhődöm, mert hozzá hűtlen lettem. Enélkül az ambivalencia nélkül szinte sosem tud, vagy akar beszélni Nagy László a halálra ítélt falusi életformáról.

Zeneileg zárja le a verset az első szakasz variánsa — a „rongyai dühével” ráadása érzelmileg és képileg egyaránt magasabb hőfokon ismétli meg az intonációt.

Egy jellegzetes Nagy László-i mozdulatra kell még felhívnom a figyelmet: a megörökülés ikonszerűen kimerevített ábrázolására. Csak egy példát mondok, a *Testvérek fehérben* címűből: „(...) s fehér vagy, fehérén / terjedsz a világra / hajam fehérségét // terjeszd tisztaságnak / átoknak, halálnak / s mentségnek fehérén // hogy tavaszra lássunk / mikor fent ülünk már / a mennyei székben”. Megörökülés, megdicsőülés — egy dinamikus végigszárgult élet jutalmaként. Ez sem pusztá stilizálás. Vagy ha igen, korántsem a költő által megtagadott „lírai fényűzés” módján. Hogy ne más költőhöz, hanem egyéb műfajok kitünőségeihez hasonlítsam: stilizálás a varázsos bartóki zengzet, a wagneri tűzvarázs, a csontváryas színpompa és monumentalitás, az Egy József-i sugárözön, a Van Gogh-i lobogás, délibábos vibrálás is. Vagy — hogy Mednyánszky faluvégi házára (!) utaljak — a mély izzás. A *Zöld Angyal*ból idézem: „(...) a láng-inget, amit én kaptam hozományul, / tovább az otthonok morzsalékán, az árva kerteken át, / hol a kipirult cseresznyefákról vénemberek esnek az éjbe” — minden izzik és vibrál itt, mint a vetítőgépben felgyulladt filmkockákon, lüktet a ritmus, káprázatosan váltanak az egymásból szervesen következő, mégis világokat egyberántó képek. De az izzás egyúttal mitológiai utalás is: Nessus „láng-inge” olyan ajándék — örökség —, mely kinhalállal égeti, hamvasztja el viselőjét (mondhatjuk ezúttal, s nem a nagy szavakért) *titáni* kínok közt, mint a legendabeli Heraklést.

A *Sasorrú temetése* vall arról, miként kell viselni a kínokat: „(...) ments meg, Uram, / ragyogó könnyemtől, Uram, a halál / műsorából tördöl a sírast, nehogy / moslékuk legyen a bánat.” Az érzelmek egyedülálló intenzitása szigorú önfegyelemmel páros. A költő elleni kifogások egyik leg-súlyosabbika, hogy stílusorgiákat művel. Nem hiszem, hogy a művészetből száműzni lehet a dionüszoszi pompát, az ünnepiséget. A világirodalmi példákat most mellőzöm — mondják, az effajta stílusnak csupán korszakhoz kötve volt létjogosultsága, lett légyen manierista, barokk vagy szimbolista, esetleg expresszionista vagy szürrealista stílus.

Nagy László vállalta az erős színeket, a romantikusan túlfeszített, hatalmas ellentéteket, a fejedelmi díszítőelemeket, az aranyozást. Ennek is történeti hagyományai vannak: patinát nem sokáig túr meg a romlandó anyag, s ő tudatosan aranyozta be az elbúcsúztatottat. S aki e szertartást végzi, maga is jelentős személy kell hogy legyen, mint egykor a sámán, vagy az egyiptomi pap. Századunk egész kultúrája hasonló művel, festők és szobrászok, építészek és zenészek fordulnak a görögség előtti ókor és az őskor művészetéhez példákért. Lehet, hogy harcban a kor másik nagy irányzatával, a funkcionalistával, a tárgyiassal, a romlandót vállaló, a lemondó tárgyilagossal. E küzdelemből mindketten győztesen kerülnek ki, ha jelen van a tehetség: az egyik az érzelmek, a másik az értelem nagyságát hirdeti, s rendre belátják, egyik a másik ellentétele nélkül, összehasonlítás és megkülönböztetés híján, szegényebb volna. Nagy László verseinek intellektuális elemeit is nyugodtan számba vehetjük, s nem vall velük szégyent, akkor sem, ha nem ez a fő tartóoszlopa poézisének. Vállalt valamit, ami immár nemcsak nosztalgia, egy letűnő kultúra, a paraszti őrzése, hagyományféltés, gyász és balzsamozás. Mindent egybe véve, a művészet önérd-

két tartotta legnagyobbra, és nem a múltat, hanem a művészet és általában az ember jövőjét féltette, amikor elfordult mindentől, ami hideg és enervált, vértelenül absztrakt.

Ha elfogadom korábbi méltatóitól a „bartóki” jelzöt, akkor nemcsak azért fogadom el, mert megszolgált a polifon ritmusaival, verszenéjével, nemcsak, mert merített a folklórból, nemcsak, mert mint amazt, őt is modern művésznek tartom. Hanem azért is, mert a művészet és az ember jövőféltésével valami barbárat akart fölemelni az artisztikumba, s ezt vitte sikerre hatalmasan, mint az *Allegro barbaro* komponistája.

Álljunk meg a szónál. Mi az, hogy barbárság? Úgy vélem, nagy jelentésmódosuláson ment keresztül a szó. Régebben vadságot, értéktudatlan rombolást, műveletlenséget, civilizátlanságot és durvaságot jelentett elsősorban. Civilizáció előttit mindenképpen. Ma már civilizáció utánit is érthetünk — s vagyunk kénytelenek érteni — rajta. Állig fölfegyverzett, vegyi és atomfegyverekkel fenyegető, metszően éles, de riasztóan korlátolt elmével kiagyalt szervezetséget jelent ma számomra. Olyasmit, amivel Nagy László *A város címerében* fenyeget: „Eljön a fekete katoná”. Ennek ellenében van szükség azokra az erőkre, amelyek romlatlanok, természetesek, étellel teliek és ellenállók — s ilyenként már kedvező értelemben „barbárak”.

Nem akarom túlaktualizálni Nagy László verseit a környezetvédők, a Zöldek mozgalma szemszögéből, bár benne ők is költőjükre ismerhetnek kétségtelenül. Az *Éljenek a fák!*, ha szabad feltételezmem, talán egy új pályaszakaszának nyitóverse lehetett volna, ha itt nem hagy minket a költő. A *Vonításokat* is említhetem, amelyben az orvostudományos kísérletek során megkínzott állatokért vétőzik — legmeggrázóbb verseinek egyike ez is. De maradjunk most annál, mit értsünk harmadik jelentésében „barbár”-on. Morálisan azzal rokon, amit Csoóri Sándor „nomád”-nak mond. Szabad, romlatlan, bátor és természetes. Így szól az ars poetica értékű *Versben bujdosó*: „Versben bujdosó haramia vagy, / fohászból, gondból, rádszabott sorsból / hirdetett erdőt meg iszalagos / bozótot teremtesz magad köré, / vele fekete éjt, hol fehér / inged is rebegő selyemlidérc, / alkohol szélverte lángja csak”.

Több ez, mint a petrarcai „bájós lepel” sejtető homálya, mely csak kívánatosabbá teszi a szakralizált Madonna ruharedői alatt a hölgyidomokat — bár az is, kétségtelen. Termékeny, sűrű homály, mely nem tűri a racionális logika mindenre felügyelő éjjeli őrségét, hanem az intuíció és a verslogika képi természetének megfelelő stílus-öntörvényűség irányítása alatt áll. A lírai személyiség itt lefelé stilizált, miközben rejtőzködőnek, bujdosónak van feltüntetve. Lehetséges, hogy köze van ennek Prohászka Lajos, a mostanában újra fölfedezett filozófus tipológiájához, melyben a németet „vándor”, a magyart „bujdosó” alkatnak nevezi. De elsősorban stilisztikai értelmet tulajdonítok ennek: Nagy László közlései nem direkték, hanem közvetítő eszközökkel jutnak érvényre, melyekben a transzferáló elemek épp olyan jelentőséget nyernek, mint az általuk közvetített, másodlagos jelentés, a jelképes; láthattuk ezt a *Madárijesztő* elemzésében is. De az önlefokozó „versben bujdosó haramia” értelme nem csupán a szimbolikus vagy szürrealisztikus rejtőzés. Szembeszegülés, dacolás is, vállalása, ha kell, a szabad művész üldöztetésének, kirekesztettségének, kárhoztatásának, netán moralizáló megbélyegzésének. Emlékezhetünk azokra az időkre, amikor ön-

zésnek, individualista eltévelyedésnek és káros privatizálásnak, közösségtelenes izoláltságnak bélyegeztetett meg a magány, a haláltudat és a lélek-elemzés költészete, a létkérdésekkel való szembenézés, a sors-ének. Nagy László fölényes győzelmet aratott évtizedes küzdelmeivel az ilyes előítéletek fölött, ezt még megérhette. De az európaiságukra vele szemben hivatkozóknak előítélete nem szűnt meg hatni ellene. Érezte innen is az ellenszenveket és előítéleteket, volt is szava hozzájuk, szinte a fiatal József Attila hetyke „itt vagyok” kiáltásával: „Európa, íme, itt vagyok, / te félelemnek fókusza, / gyönyör és tőr itt számosabb / mint a barbárok síkjain, / mezítlen itt rikoltozok / sípcsontjaid közt, gótika, / Le Corbusier, inaim / beton küllőkre csavarod. // De zene zendül, nagy zene, / túl alkonyom vérpadjain, / az örök halál falait / anyám sörénye átveri, / s tudom: ha újra döng a föld, / szívemhez anyám közelít, / s akár ha tengert hallanék: / a Mindenség nekem beszél.” (*Ha döng a föld*).

Egyet kell értenünk a költővel, hogy Európa nemcsak a katedrálisok, nagy találmányok és művészetek, nemcsak a jólét és civilizáció bölcsője, hanem a népirtásoké, háborúké is, a természet, a teremtés meggyalázásának színtere is. A megsűfolt elemi érzéseket kell fölemelni Európa ormaihoz — ebben áll a „barbár” lényege. Nem Európa ellen: Európáért, s a közös Föld-anyaért.

CSIKÓS ANDRÁS GRAFIKÁJA